

HARPUT ÇEVRESİNDEKİ MAĞARALAR VE COĞRAFI ÖZELLİKLERİ

Prof. Dr. Saadettin TONBUL^{*} Doç. Dr. M. Taner ŞENGÜN^{}**

Özet

Harput ve çevresi yerşekilleri açısından çeşitlilik arzeden coğrafi bir laboratuvar niteliğindedir. Bu durum öncelikle jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri ile ilgilidir. Nitekim farklı jeolojik dönemlere ait çeşitli kayaç guruplarının sayısı bir hayli fazladır. Bu özellik yerşekillerine de yansımış ve farklı bir çok yerşekli ortaya çıkmıştır. Bu yer şekillerinden en fazla dikkat çekenlerden ve insanoğlu tarafından çok farklı amaçlarla, geçmişten günümüze sürekli kullanılanlardan biri de mağaralardır. Harput çevresi, farklı oluşum mekanizmalarına sahip, küçük ölçekli bazı mağaraların oluştuğu bir alandır.

Bir kısmı karstik özellikte olan Harput Platosu ve çevresinde, karstik erime ile oluşmuş mağaraların yanında, volkanik kayaçlar içerisinde açılmış olan birtakım mağaralar da bulunmaktadır. Araştırma sahasında bu farklı oluşum özelliklerinin yanında, kullanım tipleri açısından da pek çok mağara vardır. Bu mağaralardan en çok dikkat çeken, Elazığ' a yaklaşık 12, Harput' a ise yaklaşık 6 km uzaklıktaki, Buzluk mağarasıdır. Bu mağara, Türkiye'de tek dünyada ise 45 adet bulunan buz mağarasından bir tanesini oluşturmaktadır. Yine platonun doğu kesimlerinde bulunan Deve mağarası, İnek mağarası, Koyun mağarası; kuzey kesimde volkanik kayaçlar içerisinde oluşan tarihi değere de sahip Erbildi ve Çakmaközü kaya mağaraları ile Körpe mağaraları, kullanım özellikleri açısından, diğer önemli mağaralardandır. Bunların dışında eski Murat nehri yatağının kenarlarında yer alan, tarihi açıdan önem arz eden pek çok mağara da bugün Keban Baraj Gölü'nün suları altında kalmıştır. Bu çalışmada, çeşitli kaynaklarda belirli özelliklerine değinilen Harput çevresindeki mağaraların coğrafi özellikleri anlatılmış, oluşumlarına göre sınıflandırılması yapılarak, kullanım özellikleri ve turistik potansiyelleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Harput, Doğal Ortam, Mağara, Litolojik Yapı, Kaya Mağaraları

^{*} Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ.
stonbul@firat.edu.tr

^{**} Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ.
mtsengun@firat.edu.tr

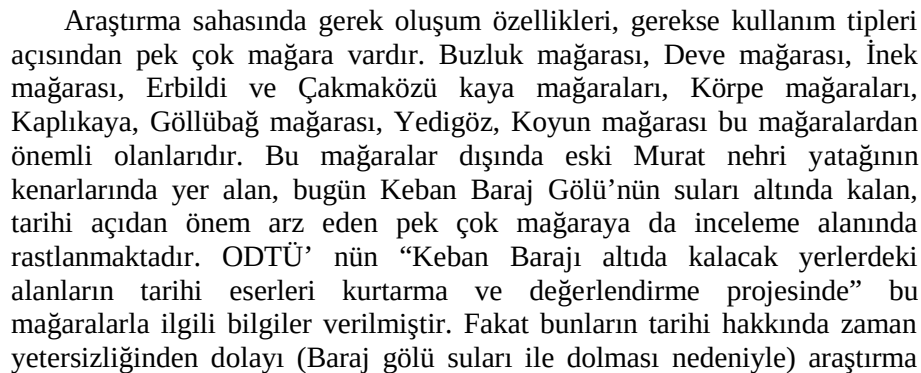
Giriş.

Araştırma alanını oluşturan Harput Platosu ve çevresi Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Elazığ Ovası ve Uluova'nın kuzeyinde yer almaktadır(Harita 1).

Platoyu oluşturan aşınım düzlüğünün yapısını temelde Senoniyen yaşlı Yüksekova Karmaşığı'na ait volkanik kayalar meydana getirir. Karmaşığın litolojik bileşimi Tarihi Harput şehrinin de yer aldığı platonun güneyinde bazalt ve andezitlerden oluştuğu halde, kuzeyde diyorit ve diyabazlar meydana getirir. Yüksekova karmaşığının üzerine sahaya taşınarak gelmiş, paraallokton bir konum kazanmış bulunan Harami Formasyonuna ait kayalar yer alır (İnceöz, 1994). Harami Formasyonunun kireçtaşlarından oluşan litolojisi, sert ve aşınmaya karşı dayanıklı olmaları nedeniyle topografyada belirgin çıkıntı ve diklikler oluşturur(Harita 1).

Harita 1: Fiziki Haritası

yapılamamıştır. Bölgenin prehistorik yerleşme tarihi açısından önemli bilgilere ulaşılabileceğimiz bu mağaralar Keban Baraj Gölü suları altındadır.

Harput ve çevresinde karstik mağaraların dışında volkanik kayalar içerisinde oluşmuş mağaralar ve oyuklar da mevcuttur. Bazı mağara ve oyuklar ise tarihi değere de sahiptir.

Bu nedenle Harput Platosu ve çevresinde görülen mağaraları oluşumları açısından karstik ve volkanik oluşumlu mağaralar olarak ayrı ayrı değerlendirilecektir.

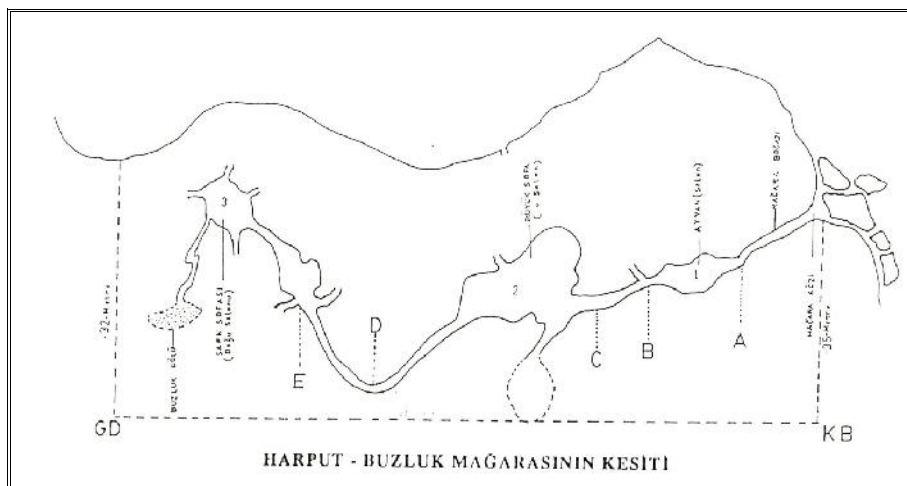
Karstik Yapıdaki Mağaralar.

Araştırma sahasındaki en önemli ve en ilginç olan mağara Harput Buzluk mağarasıdır. Harput Buzluk mağarası, Elazığ' a yaklaşık 12 km, Harput' a ise yaklaşık 6 km uzaklıktadır. Mağara Harput Platosu üzerindeki en yüksek kalker tepelerinden birini oluşturan Buzluk tepe (1653 m.) tepesinin kuzey yamacındadır. Buzluk Mağarası, Buzluk Tepe'nin kuzeyinden geçen fayın etkisiyle düşen fay bloğu üzerinde meydana gelen çökme dolinin hemen kuzeyinde yer almaktadır(Foto:1). Mağarayı 1951 yılında Bediz, 1986 yılında Çitçi ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. İnceöz ve Çelebi(1997) ise, mağara ve çevresinin jeolojik yapısını incelemiştir(Şekil:1). Ayrıca, Çitçi ve Özdemir de yapmış oldukları çalışmada(1998) Buzluk Mağarası'nın turizm potansiyeli ile ilgili değerli bilgiler vermiştir(Harita.3).

Yapılan bu çalışmalar ile bizim mağara içi ve çevresinde yaptığımız incelemelere göre mağara oluşumu şöyle gerçekleşmiştir; Önce, Harput Platosu'nun üst kısmında Alt-Orta Miyosen aşınım yüzeyinin de yapısını oluşturan Harami Formasyonu, doğu-batı doğrultulu, düşey atımlı faylarla parçalanmıştır. Buzluk tepesinin güneyini de etkileyen faylanma sonucunda düşen bloktan oluşan yeni çatlak ve diyaklaz sistemleri boyunca mağara gelişmiştir. Daha sonra fayın düşen bloğu üzerinde karstlaşma sonucunda bir çökme dolini oluşmuş ve onun altında da Buzluk mağarası oluşumunu devam ettirmiştir. Nitekim karstik mağaralar ilk önce mevcut çatlak ve yarıklar ve fayların kimyasal erimeleri ve bunun sonucunda dikine, enine veya verevine küçük boşluklar, mağaracıklar veya kuyuların oluşması ile oluşumu başlar, daha sonra yeraltı sularının sızarak bu yer altı boşluklarında birikmesi daha sonra buralarda yer altı su sistemlerini oluşturmaları ve buna bağlı olarak ta mağaranın genişlemesi şeklinde gelişim gösterirler(Çitçi ve Özdemir, 1998:388).

Şekil 1: Harput Buzluk Mağarasının Kesiti (Çitçi, 1990'dan)

Şekil 1: Harput Buzluk Mağarasının Kesiti (Çitçi, 1990'dan)

Şekil 2: Harput Buzluk Mağarasında yaz ve kış mevsimindeki hava sirkülasyonu (Bediz, 1951)

Buzluk Mağarası, giriş kısmında yer alan Ayvan, Büyük Sofha ve Şark Sofhası adı verilen üç ayrı salon ile bunları birbirine bağlayan galerilerden oluşmaktadır. En önemli buz oluşumu Şark Sofhası adı verilen salonda ve galerilerde gerçekleşmektedir. Burada mevcut buz sarkıtlarının çapı 75 cm, uzunlukları ise 1-1.5 metreyi bulur. Mağara duvarları ve mevcut merdivenleri tavandan sızan suların etkisiyle ilkbahar aylarında tüm yüzeyi kaplayan buz tabakalarıyla kaplıdır. Bu mağaraya inişi güçleştiren etmenlerdendir. Ayrıca mağarada süblimasyona bağlı olarak sarkıtlar, dikitler ve bunların birleşmesiyle oluşan sütunlar yer almaktadır. Mağarayı ziyarete gelenler tarafından ve bu bölgede yaşayan mağarayı iyi bilen kişilerin mağaradan istek üzerine çıkardıkları buz ve sarkıtlar zaten zor ve sınırlı bir dönemde oluşan bu doğal oluşumlara zarar vermektedir. Hatta bazı dönemlerde mağara içerisinde bu buz sarkıtlarını görmek bile imkânsızdır. Elazığ İl Turizm müdürlüğü 1990 yılında mağara içine merdiven yapmış ve mağaranın giriş kısmını aydınlatmıştır. Mağara içerisindeki sofhalar arasındaki bağlantı ve geçitlerin çok dar olmasına (bunların bazıları çok dardır, insan içerisinde zorlukta hareket eder. Bazı noktalarda sürünmek zorunda kalınır bu nedenle uygun kıyafet ile mağaraya girmek gerekir) bağlı olarak mağaranın tamamını dolaşmak oldukça güçtür (Çitçi ve Özdemir, 1998:389).

Mağara düzensiz bir şekle sahiptir, kalker kayaç blokları arasındaki düzensiz bir geçitten 8 basamak merdivenle inilen ve bu kısmı elektrik ile aydınlatılan mağaradan ilk önce 80°' lik bir eğimle aşağıya doğru 20 m inilerek mağaraya girilmektedir. Mağaranın bu giriş boşluğu ancak bir insanın eğilerek geçebileceği yaklaşık 1.5 m çapındandır. Mağaranın içerisinde İnceöz tarafından yapılan ısı ölçümleri ısıнын derinlikle ters orantılı olarak değiştiğini göstermiştir. Ekim ayında yapılan ölçümlerde yüzeyde, 22°C' lik sıcaklığa karşılık 30 m derinlikte 0°C olarak ölçülmüştür. Mağaranın içerisinde hissedilir derecede bir hava akımı vardır. Mağarada ekim ayına kadar buz mevcuttur (İnceöz, 1997).

Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında mağara içi ile dışı arasındaki sıcaklık farkı maksimum düzeyde olduğundan mağaranın içerisinde çok kuvvetli hava akımları oluşmaktadır. Hızlı buharlaşma nedeniyle sıcaklık düşmekte ve mağarada buz oluşumu daha fazla miktarda gerçekleşmektedir(Foto:2-3). Buna karşılık kışın (Kasım, Aralık, Ocak, Şubat aylarında) mağara içi ile dışı arasında pek önemli bir sıcaklık farkı bulunmamaktadır. Bu nedenle sıcaklık farkına bağlı kuvvetli bir hava akımı meydana gelmediği için, mağarada buz oluşumu meydana

gelmemektedir(Çitçi ve Özdemir, 1998:388). Kış aylarında mağaranın Harput Platosu'nun kuzeye bakan ve en fazla yağış alan kesimde bulunması, mağaranın ağız kısmının ve 5-6 m'lik giriş kısmının bir süre karla kaplanmasına neden olmaktadır. Kış aylarında mağara içinde meydana gelen hava akımlarındaki azalmanın bir nedeni de bölgeye düşen karların mağaranın dışarıyla bağlantısını sağlayan bazı çatlak ve galerileri kapatmasıdır.

Foto 2: Buzluk Mağarasının tavanında görülen buz sarkıtları (www.elaziz.net)

Harput Buzluk Mağarası yakın zamana kadar bu çevrede yaşayanların ekonomik olarak yararlandıkları bir özellik sunmuştur. Yazın içerisinde buz bulundurması sıcak günlerde yöre insanlarını serinleten buzların çıkarılması ve bu bölgenin soğuk hava deposu olarak kullanılmış olması açısından da önemlidir. Buzdolapları ve soğutucu sistemlerin yaygın olarak kullanılmaya başlanmasına kadar (1950'li yıllarda bile yaklaşık 20 ailenin mağarada çıkarılan buzları satarak geçimini sağladığı ifade edilmektedir) ekonomik önemini korumuştur. Buradan sağlanan buzlar, Harput ve çevresindeki yerleşmelerde “Kudret Buzu” olarak satılmıştır(Sunguroğlu, 1965). 1950'li yıllardan sonra Buzluk mağarası bu ekonomik önemini yitirmiş, buna karşılık yapılan bilimsel çalışmalarla turistik önemi artmıştır. Mağara çevresi

ve içi yapılacak planlama ve düzenlemelerle daha işlevsel ve turistik bir öneme kavuşabilir. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Buzluk Mağarası ve çevresiyle ilgili olarak yapılabilecekler ele alınacaktır.

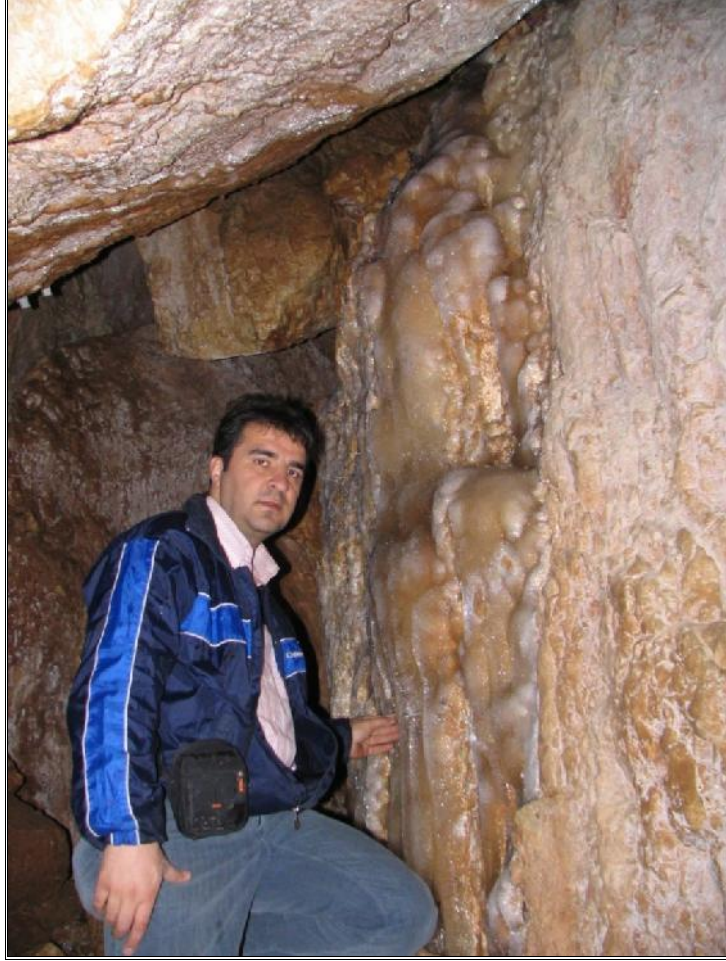

Foto 3: Buzluk mağarasının duvarlarında görülen buz katmanları

Deve Mağarası, Anguzubaba Tepe'nin güneyindeki Ölbe Kanyonunun orta bölümünde, kanyonun kuzey yamacında, Harami Formasyonuna ait kireçtaşları içerisinde, Ölbe Kanyonu'nun tabanından 35-40 m. yükseklikte yer almakta ve ağız kısmı güneye bakmaktadır (Harita.3). Deve mağarasının oluşumunda Ölbe Kanyonu'nu dikine kesen bir diyaklaz sistemi ve bu

diyaklaz sistemini takip eden yerüstü sularının bu sisteme ait çatlaktan yer altına doğru sızması ve zamanla meydana gelen erime etkili olmuş, buna bağlı olarak da mağara oluşmuştur (Foto:4-5). İlk önce bir oyuntu şeklinde gelişen mağara gerek sığınma yeri olarak gerekse kervan yolu üzerinde bulunması nedeniyle konaklama yeri olarak da kullanılmıştır. Bu arada insanlar tarafından iç kısımlarında çeşitli oyuklar açılmıştır (Tonbul ve Şengün, 2005:13).

Mağaranın ağız kısmının genişliği 6m. yüksekliği ise 12 m.'dir (Foto: 62). Mağaranın tavanında diyaklaz sistemine ve erimenin ilerlemesi sonucundaki incelmeye bağlı olarak bir sıra halinde dizilmiş sekiz adet delik veya çatlak bulunmaktadır. Mağaranın tavanından nemli ve yağışlı mevsimde sızan sular mağaranın kuzeye bakan duvarlarından aşağıya doğru düşüş yaparak bugün bile mağaranın oluşumu ve gelişimini sürdürmektedir. Mağaranın duvarlarındaki güncel traverten oluşumları bu gelişimin bir göstergesidir. Mağaranın tavanındaki deliklerin birinden aşağı doğru sarkan bir kaya bloğu mağarayı ziyarete gelenler açısından tehlikeli bir konumda bulunmaktadır(Şengün ve Tonbul, 2006:14).

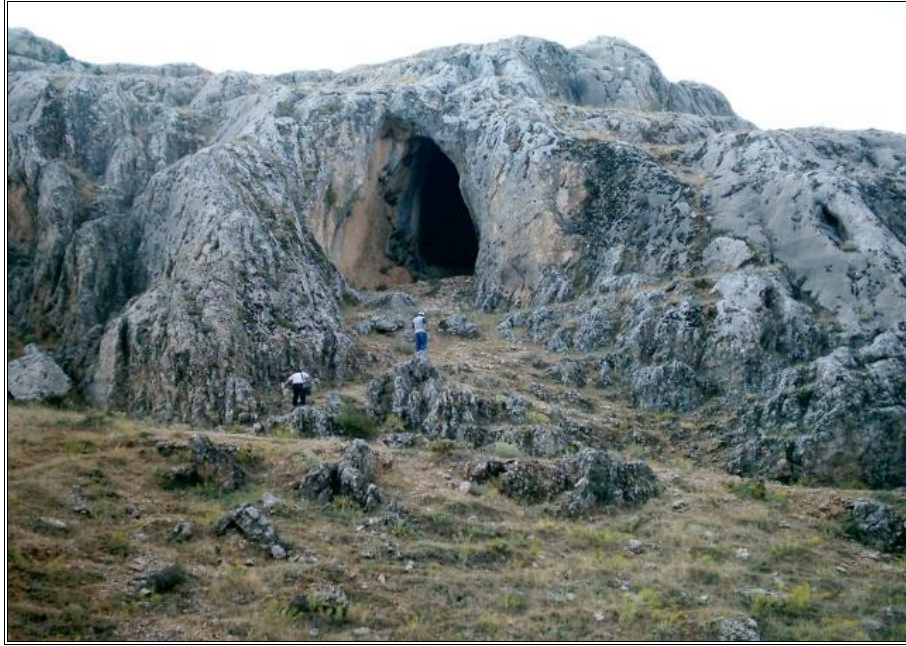

Foto 4: Ölbe Kanyonunun güney yamacında, Harami Formasyonuna ait kireçtaşları içerisinde gelişmiş Deve Mağarası'nın genel bir görünümü.

Mağaranın giriş kısmı çok geniş ve tavanı yüksek olduğu için yerli halk tarafından bu mağaraya “Deve Damı veya Deve Mağarası” denilmektedir (Sunguroğlu, 1965:53). Tarihin çeşitli dönemlerinden beri cazibe merkezi olan Harput’a gelen kervan yolu güzergahında bulunan bu mağaranın tabanında bugün bir kısmı tavandan düşen bloklar ve kırıntılar(ebuliler) yükseltileri 1-2 m.’yi bulan tepelikler oluşmuştur. Mağaranın giriş kısmından itibaren uzunluğu 30 m. olan bir sofa bulunmaktadır. Deve mağarasının içerisindeki bu sofanın yüksekliği 21-22 m., genişliği ise 11 m. kadardır (Harita.3). Mağaranın tavan kısmındaki baca ve ışıklandırma işlevi gösteren tavan kısmına tırmanmak mağaranın iç kısmının konik olmasından dolayı zordur. Giriş kısmından itibaren uzanan büyük sofanın sol duvarında ise küçük bir odacık yer almaktadır. Bu odacığa giriş 210 cm. genişliğindeki bir delikten geçilerek sağlanmaktadır. Odacığın genişliği 3.5 m., uzunluğu 5 m., yüksekliği ise 6 m civarındadır. Mağaranın tabanında 7-8 m. uzunluğunda taban kısmına doğru iki farklı yöne doğru yönelen galeriler yer almaktadır(Şengün ve Tonbul,2006:14).

Doğal bir oluşum mekanizmasına bağlı olarak oluşan mağara, zamanla sığınma yeri olarak da kullanılmıştır. Bu durumu mağaranın duvarlarında ve kenar kısımlarında yapılan oturma alanlarının bulunması ve bazı kısımların insan eliyle (çekiç izleri) yapıldığına dair işaretler bulundurması, ayrıca mağara duvarlarında ve tavan kısmına doğru siyah renkteki is ve duman izlerinden anlamak mümkündür. Çevre halkı tarafından da yakın zamana kadar bu mağarada bazı insanların yaşadığı belirtilmiştir(Şengün, 2012).

İnek Mağarası; Deve mağarasının yaklaşık 100 m. daha batısında yöre halkı tarafından İnek mağarası adı verilen, Deve mağarasına göre daha küçük bir mağara daha vardır. İnek mağarasının ağız kısmının genişliği 3 m, yüksekliği ise 8 m’dir(Foto:6). Mağaranın oluşumu Deve mağarasına benzer bir şekilde gelişmiştir. Gerek giriş kısmı gerekse uzanışı Deve mağarasını andırmaktadır. İnek mağarası halen oluşumunu devam ettirmektedir(Harita.3).

Mağara, geniş bir giriş kısmından itibaren bir diyaklaz sisteminin zamanla genişlemesine bağlı olarak, güneydoğu-kuzeybatı istikametinde yaklaşık 15-16 m uzunluğundadır. İç kısmında tavan yüksekliği yaklaşık 10 m civarındadır. Mağara önceleri daha uzun bir uzanış göstermesine rağmen giriş kısmının üzerindeki yaklaşık 7-8 m’ lik kısmın çökmesine bağlı olarak kısalmıştır.

Foto 5: Deve Mağarası'nın giriş kısmı

Harput Platosu ve çevresinde eriyebilen kayalara bağlı olarak başka mağaralar da mevcuttur. Örneğin, bunlardan birini Koyun mağarası oluşturur. Bu mağaraların yerleşme tarihi açısından da önemi vardır. Yakın zamana kadar sığınma yeri olarak kullanılmışlardır. Kaya sığınağı şeklindeki mağara kalker bloğunun güneybatıya bakan kesiminde bir sıra halinde uzanmaktadır(Harita.3).

Koyun mağarası Göllübağ'ın güney batısında, Gavurtaş'ın güneyinde Kökçüoğlu kayalıkları olarak ifade edilen alanın üzerinde bir çatlak sistemine bağlı olarak oluşan, uzunluğu 12 -13 metreyi bulan kovuk şeklindedir. Mağara, yöre halkı geçmiş dönemlerde yağışlı havalarda ve sıcak günlerde koyunlarını koydukları ve sığındıkları için mağaraya Koyun Mağarası adını vermişlerdir(Foto:7). Güneyinden geçen Emin deresi ve Ölbe

deresi ile yaklaşık 200 m' lik bir yükselti farkı olması nedeniyle bu mağaraya çıkmak oldukça güçtür.

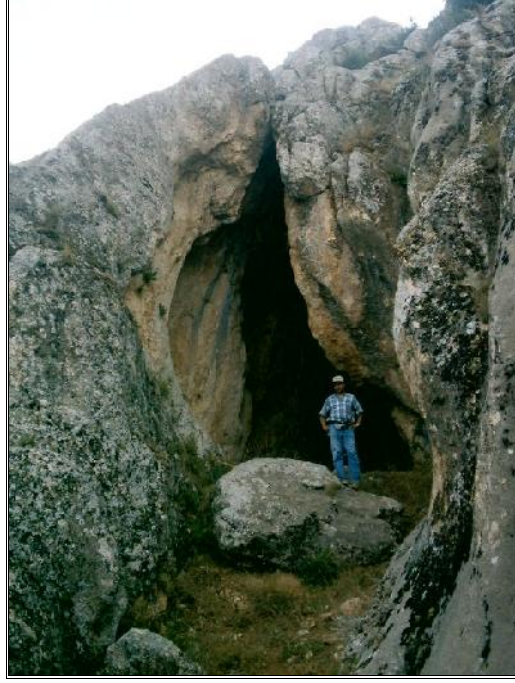

Foto 6: İnek Mağarasının giriş kısmı.

Bu bölgedeki mağaralara daha çok bazı hayvan isimlerinin verilmiş olması dikkat çekicidir. Nitekim birbirine yakın mesafede olan, Deve, İnek ve Koyun mağaralarının birbirine göre nispi büyüklükleri isimlerini aldıkları hayvanların isimleriyle de uyumludur.

Karayazı bazalt platosunun güneyinde Körpe köyünün yaslandığı kayalıklarda da sıra halinde mağaralar mevcuttur. Orta Üst Eosen yaşlı Kırkgeçit Formasyonuna ait kumtaşı, kireçtaşı ve konglomeralar içinde gelişmiş bu mağaralar 2 kat halinde 10-11 adet girişi bulunan ve muhtemelen kayalar oyularak yapılmış yapay mağaralar halindedir. Yörede yaşayan insanlardan edindiğimiz bilgiler, yakın zamana kadar buranın iskan alanı olduğu ve burada yaklaşık 5-6 ailenin yaşadığı şeklindedir. Günümüzde bu mağaralar hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır. İçleri çok geniş olmayan bazıları birbirleriyle bağlantılı olan bu mağaralarda yerleşme tarihi ile ilgili yapılacak çalışmalar yörenin iskan tarihi hakkında daha detaylı bilgiler

sunabilir. ODTÜ Keban Projesi kapsamında yapılan yüzey araştırmaları sırasında bu mağaralar görülmüş fakat baraj suları altında kalmayacağı için araştırılması yapılamamıştır(Foto:8).

Foto 7: Koyun Mağarası

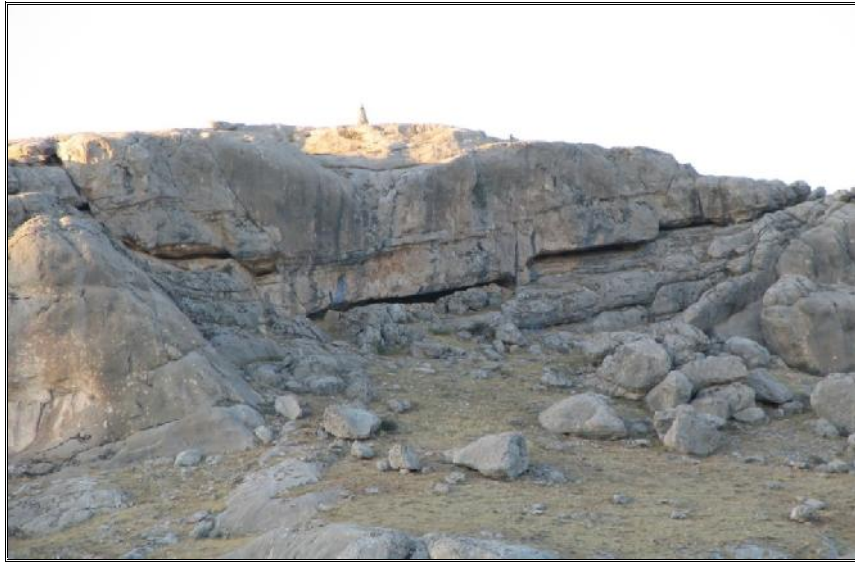

Foto 8: Körpe Mağaraları

Gümüşbağlar ile Kaplıkaya köyleri arasındaki karayolunun batı kesiminde yer alan Kaplıkaya Tepesi'nin batıya, Toraman mahallesine bakan kesiminde, Eosen kalkerleri ile altta geçirimsiz bir zon oluşturan aynı yaşlı marn tabakasının üzerinde vadi tabanından 60-70 m yüksekte bir sıra halinde düzenli şekli olmayan mağaralar mevcuttur. "Kaplıkaya Mağaraları" olarak da bilinen bu mağaralar birkaç metre derinlikte tamamen karstlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkmıştır(Harita.3).

Harput Platosu'nun güneye bakan yamaçlarında kalker blokları ile alttaki geçirimsiz zon arasında Yedigözü kaynakları olarak bilinen alanda karstlaşma ve karstik kaynaklara bağlı olarak uzunlukları 3-4 m ile 7-8 m arasında değişen mağaralara rastlanır. Bu mağaraların oluşumunda Yedigözü karstik kaynakların rolü büyüktür. Benzer oluşumlar Ölbe Kanyonu içerisinde vadi tabanında da görülmektedir. Burada kalker bloklar içerisinden çıkan karstik suların oluşturmuş olduğu galeriler ve oyuntular vardır. Geçmiş dönemlerde bu oyuntuların önü tutularak su biriktirilmek suretiyle burada süt ve süt ürünleri muhafaza edilmiştir.

Harput çevresinde Karstik mağaraların en güzel örneklerinden birisi ise Elazığ Turizm İl Müdür yardımcısı Selahattin Yazar tarafından 2012 yılında fotoğraflanan Göllübağ Mağaralarıdır. Mağara yörede yaşayan birkaç insanın dışında bilinmemektedir. Bu mağaralar Göllübağ mahallesinin batısında yer alan Gavurtaş tepesinin güney yamaçlarında yer almaktadır. Mağaraya dar bir çatlak sisteminden iple düşey doğrultuda 7-8 m. lik bir kesimden geçerek inilebilmektedir. Mağara giriş kısmından yaklaşık 100-150 m uzunluğundadır. Mağara iç kısmında tavan yüksekliği yaklaşık zaman zaman 1-2m, zaman zaman 7-8 m yüksekliğinde kuzey –güney yönünde uzamaktadır. Göllübağ mağaraları hala oluşumu ve gelişimine devam eden bir özelliktedir(Foto:9). Mağarada güncel traverten, sarkıt ve dikit oluşumları söz konusudur. Mağaranın bulunduğu kayalıkların mağaraya inilen giriş kısmından yaklaşık 120m . uzağında dar ve derin bir kuyu şeklinde başka bir giriş sistemi de mevcuttur. Bu kuyu veya baca, mağaranın içerisinde hızlı bir hava akımı oluşturmaktadır. Mağaranın içerisinde duvar ve tavanda bu hava akımlarına da bağlı olarak çok farklı şekillerde sarkıt dikit oluşumları söz konusudur. Mağara tavanından hala çeşitli kesimlerde sular sızarak güncel karstik birikim çekileri oluşturmaktadır. Mağaranın girişinden itibaren çeşitli alanlarda yarasa gübreleri birikimleri söz konusudur. Nitekim mağaranın bazı kesimlerinde yarasa kümelerine de rastlanılmıştır(Harita.3).

Mağara tam anlamıyla özelliklerinin ortaya konulduğu takdirde gerekli düzenleme ve ışıklandırma ile turizme önemli katkıları olabilecek potansiyele sahiptir(Foto 9).

Foto 9: Göllübağ Mağaralarından çeşitli görünüm(Selahattin Yazar’dan alınmıştır).

Harput ve çevresinde bu mağaralar dışında da kireç taşları üzerinde oluşmuş çok sayıda kovuk, oyuk ve mağaracıklar çeşitli alanlarda görülmektedir. Yine Harput kalesinin doğusundan geçen vadinin güney yamaçlarında bu ve benzeri pek çok oluşuma rastlanabilir.

Volkanik Yapıdaki Mağaralar

Harput Platosu üzerinde karstik erime şekilleri dışında volkanik etkinlik ve buna bağlı olarak oluşan bazalt akıntıları ve bu akıntıların akarsu tarafından yarılması ile bazalt kornişlerinin yamaçlarında ortaya çıkan mağara ve oyuklara da rastlanmaktadır. Aslında bu mağaralar lavların akışı esnasında meydana gelen lav tünellerinin aşınımıyla ağız kısımlarının ortaya çıkması ile oluşmuş mağaralardır(Foto:10).

Bu mağara ve oyuklardan birini Çakmaközü köyü eski yerleşim alanının batısında uzanan bazalt kornişleri içinde görülen Çakmaközü mağaraları oluşturur. Bu kornişler üzerindeki mağaralara çıkmak oldukça güçtür. Günümüzde bu mağaraların pek çoğu bölgede yaşayan yabani hayvanların sığınma yeri niteliğindedir(Foto:10).

İnceleme alanının kuzeyinde, Erbildi köyünde bazalt kornişler içerisinde de pek çok mağara ve oyuk dikkat çeker. Bu mağara ve oyuklar günümüzde

küçükbaş hayvan barınağı olarak kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde köy meydanının hemen üst kısmında eski Murat nehri vadisine bakan yüksekçe bir bazalt kayalığının üzerinde bir kaya mezarı dikkat çeker(Foto:11-12). Bu kaya mezarı yerden 7-8 m yüksekte olup üzerine çıkılması oldukça zordur. Kaya mezarının içerisi bazaltların insan eliyle oyulması ile yapılmış tamamen yapay bir özelliktedir. Bugün Keban Barajına bakan kaya mezarının penceresi 1x1 m ebadındadır. İç kısmı 1.5X2 m. boyutlarında ve 2 basamak halindedir. Mezarın olduğu kısımdan üst kısma 45-50 cm' lik bir eşikle geçilmektedir. Pencerenin dışında kayalıkların dış kısmında bir insanın rahatlıkla oturabildiği kayaların oyulması ile yapılmış oturma taraçaları yapılmıştır. Tarihi açıdan oldukça büyük bir öneme sahip bu kaya mezarı hakkında ayrıntılı tarihi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Foto 10: Çakmaközü Mağaraları

Keban Barajı'nın inşasından sonra 1974 yılında su tutulmaya başlamasıyla platonun kuzeyinde yer alan Keban-Pertek Oluğu olarak ifade edilen alan (Murat nehri eski vadisi) sular altında kalmıştır. Buna bağlı olarak, Murat vadisi yamaçlarında pek çok mağara ve yerleşme de sular altında kalmıştır(Kökten, 1969, 1970, 1971).

ODTÜ Keban Projesi kapsamında 1968-1975 yılları arasında sınırlı bir sürede Murat nehri vadisi çevresinde araştırmalar yapılmış ve yörenin Paleolitik sonrası yerleşme tarihi hakkında önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Keban Baraj Gölü çevresinde Taş Devri araştırmaları yapan, Kılıç Kökten, bölgenin iskan tarihine ışık tutan mağaraları da incelemiştir. Bu mağaralardan birisi de, Karataş mağaraları ve Kayaaltı sığınaklarıdır (Foto:13). Elazığ-Pertek karayolunun Keban Baraj Gölü'ne kavuştuğu yerin batısında Meşeli köyü sınırları içerisinde Karataş denilen yerde (Pertek kalesi yakınında) ağızları güneye açık olan Karataş mağaraları ve Kayaaltı sığınakları Prehistorik(M.Ö. 4000 yıl) bir yerleşmedir (Kökten, 1969, 1970, 1971).

Kökten'in yapmış olduğu kazılarda Karataş mağaraları ve Kayaaltı sığınağında pek çok tarihi eser bulunmuştur. Bunlar Tunç çağından eski taştan yapılmış bilezik, obsidiyenden yapılmış çakılar ve uçlar, çanak çömlek parçaları, çakmaktaşıdan yapılmış kalem (burin), uçlar (pointes) ve kazıyıcılar(grattoirs)'dır.

Foto 11: Erbildi köyündeki kaya mezarının dıştan görünüşü

Foto12: Erbildi köyündeki kaya mezarının iç kısmı

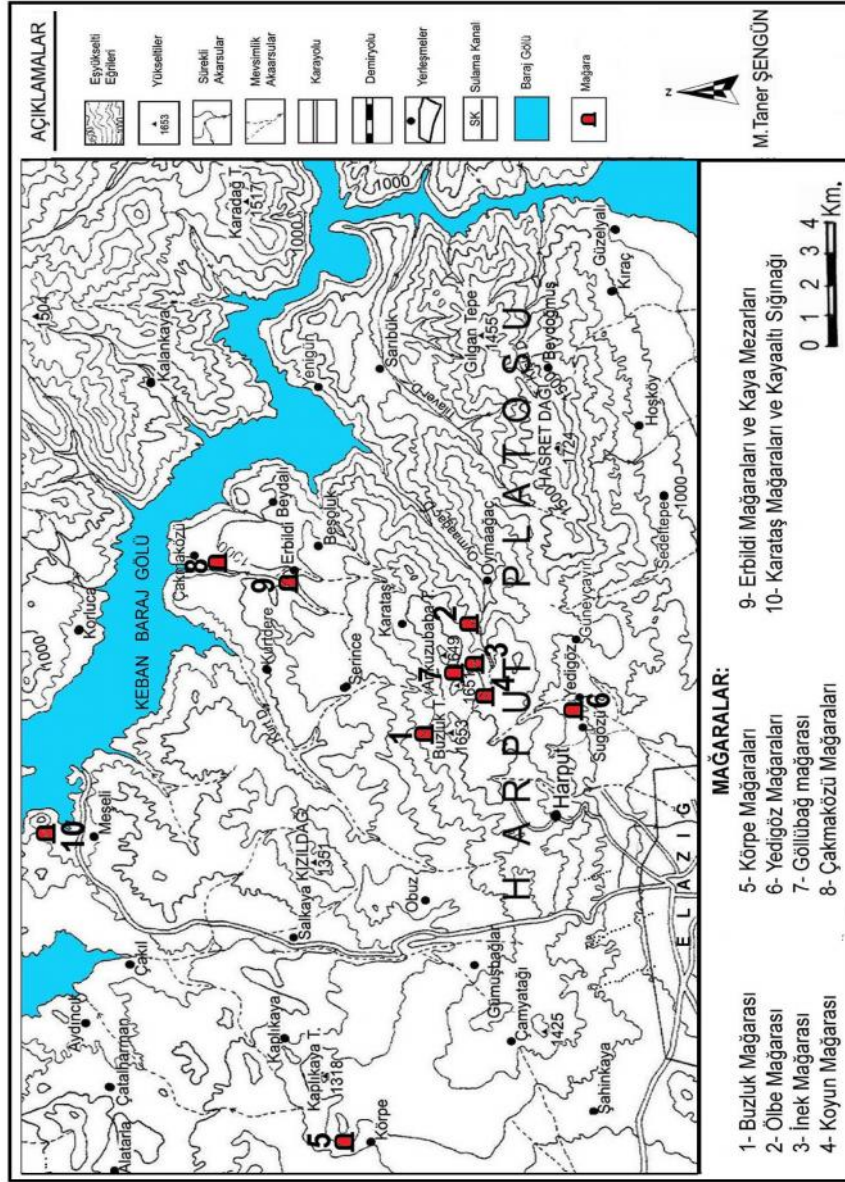

Foto 13: Platonun kuzeyinde, Meşeli köyü sınırlarında volkanik kayalar içerisinde açılmış Karataş Mağarası ve Kayaaltı Sığınağı.

Sonuç ve Öneriler

Harput çevresinde, farklı oluşum mekanizmalarına sahip, çeşitli büyüklükte mağaralar bulunmaktadır. Bir kısmı karstik özellikte olan Harput Platosu ve çevresinde, karstik erime ile oluşmuş mağaraların yanında, volkanik kayalar içerisinde açılmış olan bazı mağaralar da dikkat çekicidir. İnceleme alanında yer alan Buzluk mağarası en ilgi çeken mağaralardan birisidir. . Bu mağara, Türkiye’de ve dünyada eşi çok az bulunan nitelikteki bir oluşum mekanizmasına sahiptir. İnceleme alanında volkanik etkinlik ve buna bağlı olarak oluşan bazalt akıntıları ve bu akıntıların akarsular tarafından yarılması ile bazalt kornişlerinin yamaçlarında ortaya çıkan mağara ve oyuklara da rastlanmaktadır. Aslında bu mağaralar lavların akışı esnasında meydana gelen lav tünellerinin aşınımıyla ağız kısımlarının ortaya çıkması ile oluşmuş Türkiye’deki ilginç özellikteki mağaralardandır. Geçmişte yerleşim alanı olarak ta kullanılmış Karataş mağaraları ve Kayaaltı sığınakları aynı zamanda Prehistorik bir yerleşmedir. Yörede bu ve benzeri mağaralar.

Harput ve çevresinde yer alan bu mağaralar gerekli düzenleme, ışıklandırma ve tanıtım ile turizme önemli katkıları olabilecek potansiyele sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA

AKKAN, E., 1972, “Elazığ ve Keban Barajı Çevresinde Coğrafya Araştırmaları”, A.Ü. Coğrafya Arş. Derg.Sayı: 5-6, s.175-214, ANKARA.

ARDIÇOĞLU, N., 1964, Harput Tarihi. Harput Turizm Derneği, Yay. No: 1, İSTANBUL.

ARDIÇOĞLU, Ü., 1992, Tarih İçinde Harput. Fırat Üniversitesi Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayın No:12 (Sempozyumu Bildiri Kitabı) S:11-20. ELAZIĞ

BAYKAL, F., 1974, Historik Jeoloji.İst. Üniv. Fen Fak. Yay.No.2002, İSTANBUL.

BEDİZ, D., 1951 *Harput'da Beden Buzluğu ve Yazın Mağara İçerisinde Tabii şekilde Buz Teşekkülü Hakkında Yeni Bir İzah Şekli*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:8, Sayı:4, Sa:459-476, ANKARA

BİNGÖL,A.F.,1982, Elazığ-Pertek Kovancılar Arası Volkanik Kayaçların Petrografik ve Petrolojik İncelemesi. F.Ü Fen Fak. Dergisi:Sayı:1, Sf: 9-21, ELAZIĞ.

ÇİTÇİ,D.,1990, “Harput Buzluk Mağarasının Jeomorfolojik Özellikleri ve Mağarada Buz Oluşumu”, F.Ü.Coğrafya Sempozyumu. 14-15 Nisan 1986.s. 29-48, ELAZIĞ.

ÇİTÇİ, D., ÖZDEMİR, M.A., 1998, Elazığ'ın Bölge Turizmi İçerisindeki Yeri, Doğal ve Kültürel Turizm Potansiyeli, TDV. Düny ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Cilt II, Sa: 303-324 , ELAZIĞ.

ERİNÇ, S., 1953, Doğu Anadolu Coğrafyası İstanbul Üniv. Coğ. Enst. Yayının No. 15 İstanbul Üniv. Yayının No. 572 ,İSTANBUL.

EROL, O., AKKAN, E., ELİBÜYÜK, M., DOĞU, A.F., 1987, *Aşağı Fırat Bölgesi'nde Bugünkü ve Kuvaterner'deki Doğal Çevre Koşulları*: ODTÜ. Aşağı Fırat Projesi, 1978-1979 Çalışmaları. Aşağı Fırat Projesi Yayınları.Seri I,No.3 ANKARA.

ELGİAD., 2002,Anılardaki Elazığ Albümü 1. Elgiad Kültür Yayınları No:1, ELAZIĞ

GÜLBAY, F., 1998, Harput'un Turistik Potansiyel Alanları ve Turizmin Geliştirilebilmesi İçin Öneriler. TDV. Düny ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Cilt II , Sa: 419-324, ELAZIĞ.

İNCEÖZ, M., 1994, Harput (Elazığ) Yakın Kuzeyi ve Doğusunun Jeolojik Özellikleri: F.Ü. Fen Bilimleri Enst. Jeoloji Müh. Anabilim Dalı Doktora Tezi(Yayınlanmamış) ELAZIĞ

İNCEÖZ, M., 1996, *Elazığ Yakın Kuzeyinde Harami Formasyonunun (Üst Maastrichtiyen)Stratigrafisi ve Çökeltme Ortamları*, Türkiye Petrol Jeologları Derneği Bülteni 8(1), Sa: 130-136.

İNCEÖZ, M., ÇELEBİ, H., 1997, *Harput (Elazığ) Buzluk Mağarasının Özellikleri Jeolojisi ve Oluşumu*, Ekoloji Çevre Dergisi, Sayı:24, Sa:13-17. İSTANBUL

KÖKTEN, K., 1969-1970-1971-1972, ODTÜ Keban Projesi Çalışmaları. ANKARA.

ÖZDEMİR, M.A., 1996 (e), *Uluova Boğazı İle Baltaş Ovası (Elazığ Doğusu) Arasında Murat Nehri Vadisinin Jeomorfolojisi*; F.Ü. Sos. Bil. Dergisi Cilt.8, S.1, Sa:263-310, ELAZIĞ.

ÖZKUL, M., 1988, *Elazığ Batısında Kırkgeçit Formasyonu Üzerinde Sedimentolojik İncelemeler*: Doktora tezi, F.Ü. Fen Bilimleri Enst., 186s. ELAZIĞ.

PEKCAN, N., 1999, *Karst Jeomorfolojisi*, Filiz Kitabevi, İSTANBUL

SUNGUROĞLU, İ., 1958-1968, *Harput Yollarında, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayını No:2 Cilt:1-2-3-4*, İSTANBUL.

ŞENGÜN, M.T., TONBUL, S., 2006, *Ölbe Kanyonu ve Deve Mağarası'nın (Harput- ELAZIĞ) Jeomorfolojik Özellikleri, Oluşumu ve Turistik Potansiyeli. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları (DAUM) Dergisi, Cilt:4, Sayı:2, ELAZIĞ.*

ŞENGÜN, M.T., 2012, *"Harput Platosunda Doğal Ortam İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması"* Elazığ Valiliği Yayını. ISBN: 978-605-86926-0-2. Kozan Ofset ANKARA

TONBUL, S., 1987, *Elazığ Batısının Genel Jeomorfolojik Özellikleri ve Gelişimi* Jeomorfoloji Derg. 15, sf. 37-52

TONBUL, S., KARADOĞAN, S., 1998, *Harput'un kuruluş Yeri ve Şehrin Fonksiyonunu Yitirmesi Üzerinde etkili olan Doğal çevre Faktörleri*, TDV. Dünyü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu Cilt II, Sa: 303-324, ELAZIĞ.

TONBUL, S., ŞENGÜN, M.T., 2005; *Ölbe Kanyonu ve Deve Mağarası (Harput- ELAZIĞ) Ulusal Coğrafya Kongresi 2005 (Prof Dr İsmail Yalçınlar Anısına) 29-30 Eylül 2005 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Beyazıt, İSTANBUL.*

TÜRKMEN, İ., İNCEÖZ, M., AKSOY, E., KAYA, M., 2001, *Elazığ Yöresinin Eosen Stratigrafisi ve Paleocoğrafyası ile İlgili Yeni Bulgular*. Hacettepe Üniversitesi Yerbilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Yerbilimleri Bülteni, Sayı:24, Sa: 81-95 ANKARA

RAPORLAR BÜLTEN VE İSTATİSTİKLER:

ELAZIĞ VALİLİĞİ (ELESKAV), 1998 *,Elazığ Projesi(2000'li Yıllara Hazırlık Çalışmaları) ELESKAV Yayın No: 4, Cilt: 1-2 -3, ELAZIĞ.*

